

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 27.10.2020 р.

Прийнято до друку: 6.11.2020 р.

e-mail: davydiw@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-157-164

Кравець Д. Єврейський та польський дискурси у середовищі української діаспори в 1940-х – 1980-х рр. (за матеріалами архіву М. Демковича-Добрянського). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 157–164.

УДК 930.1

Данило Кравець

ЄВРЕЙСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ДИСКУРСИ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В 1940-х – 1980-х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ М. ДЕМКОВИЧА-ДОБРЯНСЬКОГО)

У статті, на основі архіву Михайла Демковича-Добрянського представлені погляди на українсько-єврейські та українсько-польські відносини у середовищі післявоєнної української еміграції. Взаємовідносини між трьома народами стали чи не ключовим наративом в історичних дискурсах закордонних українців, поступаючись хіба лише радянській антиукраїнській політиці. Охарактеризовано погляди М. Добрянського та його оточення на вказану проблематику.

Ключові слова: українсько-єврейські стосунки, українсько-польські стосунки, українська діаспора, М. Демкович-Добрянський.

Danylo Kravets

JEWISH AND POLISH DISCOURSES AMONG THE UKRAINIAN DIASPORA IN 1940s – 1980s (BASED ON MYKHAYLO DEMKOVYCH-DOBRIANSKYI ARCHIVE)

The paper describes M. Demkovych-Dobrianskyi's views on Ukrainian-Polish and Ukrainian-Jewish relations in historical perspective and his efforts to reach reconciliation between three nations after World War II. Mykhaylo Demkovych-Dobrianskyi, well-known Ukrainian publicist and historian, edited a few Ukrainian periodicals both in Lviv and during his immigration afterwards. Early in 1930s he published articles in different Western Ukrainian newspapers, in which he underlined the necessity for a constructive dialog with Poles. As a "Problemy" magazine editor in late 1940s, M. Dobrianskyi gave a start to the Ukrainian-Polish discussion in European media. During 1950–1970 he was the editor-in-charge of Ukrainian section of Radio Liberty (Munich). In 1950s he began showing his scientific interest toward the Jewish problematic. M. Dobriansky prepared a manuscript of a monograph research entitled "Jews in Ukraine. 14–18 century". The manuscript has never been published. Also the author presented a few articles dedicated to the Jewish-Ukrainian relations and the State of Israel. The interest in the Jewish question and Jewish history was a rare phenomenon among Ukrainian diaspora after World War II and many of M. Dobriansky's thoughts were confronted by other foreign Ukrainians.

During his stay in London M. Dobrianskyi was in contact with famous activists from Poland (A. Hermaszewski, J. Giedroyc, J. Iranek-Ośmiecki etc.) and Polish organizations established in postwar Europe (Eastern Institute "Reduta", Polish-Ukrainian Society for Promotion of Friendship and Understanding, "Kultura" (Paris-based) magazine etc.). He is also the author of two monograph researches dedicated to Polish-Ukrainian relations "Ukraina i Polska", "Potocki i Bobrzyński". In his works M. Dobrianskyi always raised important issues, some of which are still presented in public agenda, especially an idea of Ukrainian-Polish alliance against Russian imperialism.

Key words: Ukrainian-Jewish relations, Ukrainian-Polish relations, Ukrainian diaspora, M. Demkovych-Dobrianskyi.

Історія наукових студій над проблемою формування і розвитку українсько-польських, як і українсько-єврейських відносин доволі складна і тривала. Перші згадки про характер стосунків між українцями і поляками знаходимо вже в працях представників української науки та літератури XIX – початку XX ст.: В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського та ін. Сприятливі умови для проведення ідеологічно незаангажованих студій над проблематикою українсько-польських взає-

мин новітньої доби мали представники української історичної науки в еміграції. Однак переважна більшість із них не може похвалитися більш-менш значними досягненнями в цій царині. Причина цього – перебування під впливом міркувань М. Грушевського. Домінування концепції метра української історіографії відчутне, зокрема, в працях М. Демковича-Добрянського. За традицією її автор зосереджував увагу читача виключно на генезі українсько-польського протистояння в Східній Галичині. Натомість, лише зрідка він покликається на приклад з підросійських теренів Правобережжя, хоча можна було б порівняти становище в Східній Галичині та на Наддніпрянській Україні. Тим паче, що попри наявні відмінності, одна проблема була для них спільною, а саме – багатолітній конфлікт між польською шляхтою та руськими/українськими селянами [15, с. 42].

Єврейська присутність в сучасній незалежній Україні дуже відрізняється від того, якою ця присутність була в минулому. Перед Другою світовою війною євреї становили понад 15 відсотків населення України, нині вони складають в Україні заледве 0,2 відсотка. Повноцінна взаємодія євреїв та етнічних українців сягає перших десятиліть XVII ст. Саме в той час почала формуватися історична пам'ять обох народів й визначився широкий спектр подальших відносин між ними. Відтоді подальші події породжували нові форми культурної пам'яті, часто насичені стереотипами й упередженнями, які аж до сьогодні залишилися глибоко вкоріненими у суспільне й культурне уявлення багатьох (хай і не обов'язково усіх) євреїв та українців. Наприклад, для українців Б. Хмельницький – відважний козацький ватажок, національний визволитель, захисник православної віри, творець першої модерної української держави. Для євреїв Хміль (Хмельницький) – розв'язав перший геноцид, першу велику катастрофу сучасної європейської історії [34, с. 1]. Деякі вчені, які працюють над єврейською та українською темами, здається самі є частиною проблеми, бо ж, як і більшість людей, вони здебільшого тяжіють до трагічних, деструктивних та сенсаційних аспектів минулого, які, звісно, захоплюють читачів та слухачів більше, ніж періоди нормальних міжетнічних стосунків [34, с. 305]. Особливо гостро питання історії українсько-єврейських стосунків дискутуються науковцями та громадськістю в контексті трагічних подій Другої світової війни. Натомість майже немає в українському науковому та публічному просторі дискусії про радянський антисемітизм – вельми поширений і в воєнні, і в повоєнні роки [36, с. 179].

Голокост та постання незалежної Держави Ізраїль актуалізували єврейську проблематику в середовищі української діаспори др.пол. XX ст. У діаспорних медіа часто можна натрапити на заклики наслідувати приклад євреїв і створити детальніший та переконливіший наратив «українського голокосту» (йдеться про голодомор 1932–1933 рр. або ж більшовицьке панування над Україною в цілому). Як вважає канадський дослідник І.-П. Химка, ставлення української діаспори до цієї гострої проблеми слід розуміти у контексті. Найчастіше в обговореннях брали участь західні українці, які залишили Україну після Другої світової війни і які становили групову мішень для інсинуацій та звинувачень у воєнних злочинах. Крім того, українська діаспора виступала проти невірного, на думку її представників, трактування нацистських і радянських злочинів супроти людяності. У діаспорі вважали несправедливим, що лише нацистські та пов'язані із ними злочинці потрапили під суд за скоєне в Україні, але за вбивства не було засуджено жодного члена радянського апарату [38, с. 25]. Загалом же ставлення діаспори до єврейського питання в історії України потребує подальших студій.

З огляду на те, що презентована стаття базується на особистому архівному фонді М. Демковича-Добрянського, вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на цій персоналії. У 1926 р. він з відзнакою закінчив Українську академічну гімназію у Львові. Згодом вивчав філологію та історію у Львівському університеті, право і політичні науки – у Відні та в Берліні. Від 1928 р. М. Добрянський був членом найвпливовішої української партії в Польщі – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) [37, с. 69].

У 1930-х роках розпочинається редакторська діяльність М. Добрянського. Упродовж 1933–1939 рр. він працював співредактором та дописувачем літературно-наукового місячника «Дзвони» (Львів, 1931–1939), співробітником тижневика Українського католицького союзу «Мета» (Львів, 1931–1939) та його додатку «Христос Наша Сила». Під час Другої світової війни М. Добрянський був обраний членом президії Українського Центрального Комітету (УЦК) у Кракові, який очолював В. Кубійович [2, с. 9]. З осені 1943 р. по липень 1944 р. М. Добрянський перебував у Львові, де обіймав посаду заступника голови Українського Крайового Комітету. У цей час майже не працював як журналіст, винятком є статті з політичних питань на сторінках журналу «Нові дні» [30]. У 1944 р. він емігрував до Німеччини, а у 1949 р. – до Великої Британії.

В еміграції він співпрацював із місячником «На чужині» (1946–1947), редагував мюнхенський журнал «Проблеми» (1947–1948) та лондонський тижневик «Українська думка» (1949–1950). Від 1954 р. М. Демкович-Добрянський працював в українському відділі радіо «Свобода» у Мюнхені, а впродовж 1956–1972 рр. очолював його українську редакцію. Упродовж 1950–1980-х рр. М. Добрянський постійно друкувався на шпальтах авторитетних діаспорних часописів. Найвідоміші його наукові праці присвячені історії українсько-польських [16; 26] та українсько-російських відносин [19]. Часто писав статті до історії української Церкви [18; 29] та про політичне становище української еміграції [21].

Помер М. Демкович-Добрянський 4 лютого 2003 р. у Лондоні, де і був похований [32, с. 30]. Більшу частину своєї бібліотеки публіцист ще у 1990-х роках заповів Львівській Богословській Академії [5]. Його ж особистий архів упродовж 2005–2010 рр. передавався до відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника [31].

У 1950-х рр. з'являються статті М. Добрянського присвячені єврейській історії, становищу Держави Ізраїль та українсько-єврейським стосункам. Публікації на цю тему автор часто розпочинав із визначення понять «єврей» та «жид», адже українська діаспора довгий час притримувалась «старої» традиції та вживала останнє. У статті «Розмова на єврейські теми» М. Добрянський веде уявний діалог з типовим представником закордонного українства, який вживав термін «жид» вважаючи, що назва «єврей» була російською калькою. Історик відповідає: «Таким самим правом можна би сказати, що назву «жиди» накинула нам Польща». Як аргумент він наводив факт, що Всеукраїнська Академія Наук у Києві, в 1928 р., мала у своїй структурі кафедру «єврейської культури», а не «жидівської» [25, с. 11]. До 1950-х рр. сам М. Добрянський вживав поняття «жид», «жидівський», вважаючи, що ці слова не мали образливого значення, проте єврейським діячам Української Національної Ради (до складу якої входив автор) такі визначення «різали по нервах» [3, арк. 2]. У цьому питанні автор наслідував С. Єфремова, який ще до Першої світової війни радив українцям не вживати назви «жид», бо вона образлива для євреїв у Східній Європі [24, с. 11].

Інше питання яке цікавило діаспорних українців в післявоєнній Європі та Америці: «Чому євреї завжди були проти українського національного руху?». М. Добрянський вважав, що не потрібно узагальнювати та приписувати усім євреям антиукраїнськість та наводив приклади з історії про успішну українсько-єврейську співпрацю: «перед Першою світовою війною преса ендеків (польських «правих») обурювалася проти галицьких українців, що вони йдуть разом з євреями у виборчій кампанії; У міжвоєнній Польщі існував «Блок національних меншин», в якому євреї співпрацювали з українцями; Першим, хто на терені Англії почав вести українську роботу, був єврей з України – Джордж Рафалович» [25, с. 10]. Згадав М. Добрянський і про публіциста та журналіста М. Гехтера, який активно дописував до львівського «Літературно-Наукового Вісника», а також відзначав проукраїнську діяльність на міжнародній арені А. Марголіна. Знайомі М. Добрянському євреї пригадували, що під час українських національно-визвольних змагань (у 1648 р. та у 1917–1921 рр.) єврейське населення часто страждало з боку українців: «Чех Борін, колись один з керівних редакторів московської «Правди», потім емігрант в Лондоні і фанатичний ворог комунізму, говорив мені: українці дивуються, що євреї проти української державности. Ви, можливо, забули часи Хмельницького, але вони не забули» [25, с. 10]. М. Добрянський погоджувався з цим твердженням та вважав, що українська громадськість не знає історії єврейських погромів і ще не є психологічно готова їх усвідомити: «Наша історична наука, література, публіцистика оминають цю тему. Українська громадська думка втікає від неї, боїться її. У нас думають: як забудемо ми, то й вони забудуть. Але це не так» [3, арк. 3].

М. Добрянський визнавав, що під час національного повстання під проводом Б. Хмельницького українці вчиняли злочини проти євреїв. У рукописі своєї неопублікованої праці «Євреї в Україні 14–18 сторіччя з окремим узглядненням погромів 1648 р. і 1768 р.» [3] автор не заперечував участь козаків у єврейських погромах. Для М. Добрянського, як і для більшості дослідників цього питання, основним джерелом був щоденник єврея Н. Гановера «Глибокий мул», у якому розповідається про причини і перебіг погрому єврейських громад в Україні силами козаків Б. Хмельницького. Літопис Н. Гановера видавався понад два десятки разів, що свідчить про його важливу роль у формуванні громадської думки та настроїв єврейського загалу про події 1648 р. Проте М. Добрянський старався критичніше поглянути на це джерело (посилаючись, зокрема, на статті І. Франка) та пояснити трагічні події крізь призму релігійної та соціальної атмосфери др. пол. XVII ст.

Менш критично М. Добрянський оцінював роль українського населення в єврейських погромах під час Другої світової війни. У статті «Чи був у Львові цей погром?» автор по-суті заперечує масове вбивство євреїв у Львові влітку 1941 р. та місце українських колаборантів у ньому [27]. У 1989 р. львів'янин О. Шультмейстер на сторінках газети «Вільна Україна» опублікував статтю із критичними зауваженнями на адресу поглядів М. Добрянського та наводив переконливіші аргументи на користь того, що погром таки був [39, с. 4]. Уже згаданий І.-П. Химка у статті «Воєнні злочини: біла пляма у колективній пам'яті північноамериканської української діаспори» вважає, що проблема злочинів, скоєних українцями під час Другої світової війни, була відсутня в колективній ідентичності діаспори. Заперечення воєнних злочинів пов'язане з конструюванням українських віктимних наративів. Найважливішим з таких наративів є голод 1932–1933 рр. у радянській Україні, який діаспорні українці ставили в один ряд із Голокостом [38, с. 19].

У своїх публікаціях М. Добрянський всіляко підтримував новостворену Державу Ізраїль у її боротьбі з арабськими країнами вважаючи, що вияв солідарності з єврейським народом добре послужить українській справі. Представники політичних партій, що входили до Української Національної Ради схвалили резолюцію про «солідарність з єврейським народом у його боротьбі за своє право на існування». Публіцист закликав усі українські політичні середовища та громадськість висловити свою підтримку єврейському народу та засудити агресію арабських держав, яких підтримувала більшовицька Москва [23, с. 4]. Антисемітизм у Радянському Союзі – це ще одна проблематика, яка цікавила М. Добрянського. В його особистому архівному фонді зберігаються численні матеріали, що стосуються національної політики СРСР щодо євреїв: вирізки газетних та журнальних статей із західних та радянських видань, ксерокопії частин книг, матеріали підготовані журналістами Радіо Свобода (Мюнхен). У статті «Бабин Яр» М. Добрянський обурювався, що керівництво УРСР ніяк не вшанувало убитих у 1941 р. під Києвом євреїв. Чи не єдиний хто згадав про трагедію був дисидент І. Дзюба, який визнав і український слід у тих подіях: «Як українцеві мені соромно, що і серед моєї нації... є антисемітизм». М. Добрянський вважав, що ці слова І. Дзюби «змивали пляму з українського імени» та задавали правильний тон у подальших українсько-єврейських дискусіях [22, с. 8]. Відзначимо, що зацікавлення М. Добрянського єврейською історією неоднозначно сприймалося деякими представниками української діаспори [28].

Українсько-польські стосунки та їх перспектива була однією з основних тем у середовищі післявоєнної діаспори, адже значна частина її представників походила із Західної України. Під редагуванням М. Добрянського у мюнхенському журналі «Проблеми» (1947–1948 рр.), що був призначений для переміщених осіб (Displaced persons, DPs) у німецьких таборах, розпочалася велика дискусія навколо питання українсько-польського порозуміння. Відомий львівський адвокат С. Баран у статті «Ліпше пізно як ніколи. Сто літ українсько-польських взаємин в Галичині» писав, що першими цю проблему підняли саме поляки ще у 1945–1946 рр. На сторінках української і польської еміграційної преси йшла жвава дискусія на тему українсько-польських взаємин, при цьому українські публіцисти поміщали статті в польській пресі («Kronika»), а польські в українській («Наше життя»). На думку оглядачів подібні дискусії мали б «спричинитися до «розрядження» здавна сильно напружених відносин та створити атмосферу взаємного довір'я та знайти шляхи, які довели б оба народи до тривкого порозуміння і співпраці». Очевидно у тогочасній геополітичній ситуації подібні розмови мали більше теоретичний характер, але як зауважив С. Баран: «Сам факт цього роду дискусії є позитивним явищем. І так оцінюють його обі сторони» [1, с. 10]. Цікаво, що в якості вступу до згаданої дискусії редакція «Проблем» помістила вірш польського поета «української школи» Ю. Лободовського «Тобі, Україно, співаю, тобі ці похвали» (у перекладі С. Гординського) [33, с. 4].

Польські політики в еміграції не завжди поділяли думки своїх співвітчизників щодо потреби примирення з українцями. У той час, коли польсько-українська дискусія набирала обертів (особливо на шпальтах німецьких видань), в Лондоні, де перебувала еліта польської політичної еміграції, 4 січня 1948 р. відбулося громадське зібрання за участі прем'єр-міністра Т. Бор-Коморовського та ген. В. Андерса. Як повідомляв «Проблемам» дописувач з Лондона згадане зібрання пройшло під гаслом «за одноцілу поставу відносно питань польського кордону на Сході»: «Зібрання стояло під знаком морального «лінчу» засуду Міколайчика за його політику резигнації з бувших східно-польських територій (в тому числі й Галичини) на користь Рад[янського] Союзу» [35, с. 30]. Характерно, що жоден із доповідачів не згадав про українське питання. Автор допису М. Полоницький поділяв думку С. Барана про те, що польсько-українська дискусія на даному етапі не вийде за межі теоретичного рівня.

По закінченню війни М. Демкович-Добрянський оселився в Лондоні, де нав'язав тісні контакти із польськими діячами, громадськими та культурними установами. Українець, зокрема співпрацював із А. Гермашевським – довголітнім співробітником Міністерства закордонних справ уряду Польщі в еміграції та редактором видання «Огляд української преси» [4, s. 106]. На шпальтах лондонського «Tygodnik Polski» була опублікована розмова М. Добрянського з А. Гермашевським на тему «Русини, українці чи малороси?». Ця стаття була відповіддю на публікацію генерала польської армії А. Равіча-Щербо, у якій автор вживав термін «українці» для позначення мешканців Наддніпрянищини та слово «русини» для корінного населення Галичини під владою Австрії, а пізніше Польщі. М. Добрянський відзначив, що вживання етноніму «українець» було проблемою у міжвоєнній Польщі. М. Добрянський заохочував П. Равіча-Щербо прочитати нову статтю із незалежного журналу молодих польських католиків «Spotkania», у якій невідомий автор зазначав, що: «Продовжується політика поділу одного українського питання на кілька геополітичних...» [40, s. 6].

А. Гермашевський і М. Добрянський були чільними діячами створеного в Лондоні Українсько-Польського Товариства, яке було зареєстровано англійською мовою із промовистою назвою «Polish-Ukrainian Society for Promotion of Friendship and Understanding». У заяві організації від 1968 р. йшлося: «Українсько-польське товариство створене з метою будувати відносини між обома народами на основі взаємного розуміння та зичливої співпраці, вважає за свій обов'язок узяти слово та вказати на заложення і принципи для кращої майбутності. Сучасна дійсність українського і польського народів має всі ознаки радянської окупації. Обидва народи – жертви совєцького імперіалізму» [10, арк. 1]. Члени товариства виступали за принципи солідарності, демократичної рівності та наголошували на важливій ролі культурних взаємовпливів у примиренні обох народів. Засідання товариства відбувалися у приміщенні «Польського Огніска», а серед його членів були К. Зеленко, К. Трембіцький [10, арк. 2] та ін.

Під час одного із засідань Українсько-Польського Товариства М. Демкович-Добрянський виголосив лекцію (польською мовою) п.н. «В трикутнику Польща-Україна-Москва», де вказував на те, що союз між обома народами є обов'язковою умовою для того, щоб Україна звільнилась від російського імперіалізму. Доповідач підкреслив значну роль знаних польських діячів та інституцій у налагодженні порозуміння з українцями: «Присутній тут п. Трембіцький в польській пресі виступає проти польського імперіалізму на українські землі. Польське радіо Вільна Європа провело велику роботу у напрямі порозуміння з українським народом, а його слухають щодня мільйони людей в Польщі. «Polskie Stronnictwo Ludowe» на з'їзді партії 1975 р., прокламує право народів СРСР на самостійність». Згадав українець і за паризький журнал «Культура» та редактора його британського відділення Ю. Мерошевського, який кілька разів висловлювався за незалежність України і був проти польських претензій на Львів [8, арк. 10].

Серед польських еміграційних установ М. Демкович-Добрянський контактував зокрема зі Східним Інститутом «Редута» (Instytut Wschodni «Reduta»), що був створений у Лондоні в 1946 р. для дослідження тем пов'язаних із Радянським Союзом [4]. Вів переписку із редакцією авторитетного паризького журналу «Історичні зошити» («Zeszyty Historyczne»), що від 1962 р. публікує документи, спогади та наукові статті присвячені новітній історії Польщі [6]. Листувався М. Демкович-Добрянський з відомими польськими діячами на еміграції. «Нас зблизила справа польсько-української співпраці», – писав українець до К. Іранека-Осьмецького – полковника Армії Крайової, учасника Варшавського повстання 1944 р. З ним він познайомився у 1980 р. в Мюнхені на українсько-польській конференції, де М. Демкович-Добрянський виголосив доповідь «Українсько-польська боротьба під час II Світової війни» [7]. В особистому архівному фонді М. Демковича-Добрянського знаходимо листи і від засновника знаменитого журналу «Культура» Є. Гедройця [9].

Упродовж своєї наукової діяльності М. Демкович-Добрянський неодноразово звертався до теми українсько-польських відносин, писав наукові та публіцистичні праці, готував рецензії на польські видання. Над своєю книгою «Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі» публіцист почав працювати ще з поч. 1950-х рр. на замовлення Української Національної Ради. Проживаючи в Лондоні, автор опрацьовував джерела (здебільшого польські) у Бібліотеці Британського музею. У листі до члена Виконавчого органу УНР С. Витвицького, публіцист писав про важливість наукового підходу при написанні цього роду роботи: «Книга має мати такий тон, щоб ніхто не міг закинути їй шовінізму або ненависті до поляків. Тут майже кожне речення мусіло б бути підперте відсиланнями на відповідні джерела, кожне слово – схвалене з усіх сторін. Українське становище треба обороняти

доказами, спертими на польських джерелах. Бо українські джерела та погляди не будуть для чужинців переконливими» [12, арк. 8]. Автор вважав, що книга на тему українсько-польських зв'язків не буде цікавою для масового читача, а призначена вона була радше для політиків західного світу і для спеціалістів з питань Східної Європи, яких у зв'язку із початком Холодної війни ставало щораз більше [13, арк. 5].

Чи не найвідомішою працею М. Демковича-Добрянського є книга «Потоцький і Бобжинський, цісарські намісники Галичини 1903–1913», яка, зокрема висвітлює особливу роль митрополита А. Шептицького у формуванні польсько-українських стосунків поч. ХХ ст. Знаний сучасний польський історик С. Стемпень так відгукувався про цю книгу: «Ми маємо книжку оперту на ретельні дослідження і об'єктивні судження. Автор не боїться сміливо говорити правду, навіть непопулярну серед власного народу. Робить це бо переконаний, що правда може лише допомогти» [42]. Окрім книг, М. Демкович-Добрянський написав також кілька статей про українсько-польські стосунки, в яких обстоював думку про важливість політичної співпраці між обома народами. Під час війни працюючи в УЦК публіцист спілкувався із свідками та постраждалими обох сторін у результаті українсько-польського конфлікту. Свої спогади з того часу та майбутні спостереження автор відтворив у статті «Трагедія Другої світової війни». Там М. Демкович-Добрянський навів історію А. Гермашевського, що «розповідав про смерть свого батька, який загинув від багнетів українських партизанів. Від тих же багнетів загинув також брат його батька і батькова сестра зі своїм чоловіком» [17, с. 18]. Темі українсько-польських стосунків була присвячена і рецензія М. Демковича-Добрянського на працю «З історії Бельведерського табору. Тадеуш Голувко, життя і діяльність» [20]. До цього польського політика автор ставився позитивно, а у розмові з відомим українським журналістом Б. Нагайлом М. Демкович-Добрянський заявляв: «Голувка вбили влітку 1931, а пропаганда ОУН подавала це як відплату за пацифікацію, але Голувко не мав ніякого відношення до пацифікації, а йшлося, щоб не допустити до злагодження польсько-українського конфлікту» [14, арк. 8].

За словами історика Я. Грицака українсько-польське порозуміння у др. пол. ХХ ст. було чи не найважливішою подією в історії Східної Європи. На жаль, питання примирення українсько-єврейського історичного наративу й досі залишається не вирішене. Постать М. Добрянського є надзвичайно важливою в контексті розуміння цих дискусій. Він постійно підкреслював важливість порозуміння між народами вважаючи, що це піде на користь українській справі. Лише самокритичний аналіз і переоцінка власної історії, як в Україні, так і в діаспорі зможуть відкрити двері до примирення та вироблення такого розуміння минулого, яке зможуть разом поділяти українці, євреї та поляки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баран С. Ліпше пізно як ніколи. Сто літ українсько-польських взаємин в Галичині. *Проблеми. Журнал національно-державної думки*. 1947. № 2. С. 10.
2. Барановський Р. Михайлові Демковичу-Добрянському – 95 років. *Свобода*. 2000. 3 лист. С. 9.
3. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника (Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). Ф. 298. Спр. «Євреї в Україні 14–18 ст.» Рукопис монографії М. Добрянського». 232 арк.
4. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи від різних організацій і установ. Instytut Wschodni «Reduta». 1 арк.
5. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Добрянського до М. Димида (о.)». 5 арк.
6. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи до різних установ і організацій. «Zeszyty Historyczne». 2 арк.
7. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Демковича-Добрянського. Є. Іранек-Осьмецький». 1 арк.
8. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Доповіді і рукописи статей М. Демковича-Добрянського». 29 арк.
9. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи до М. Демковича-Добрянського. С. Гедройць». 1 арк.
10. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Українсько-Польське товариство». 8 арк.
11. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Чужі листи». 33 арк.
12. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до С. Витвицького». 23 арк.
13. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до С. Барана». 12 арк.
14. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Рукопис розмови з Б. Нагайлом». 14 арк.
15. Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. Харків, 2018. 482 с.

16. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський, цісарські намісники Галичини 1903–1913. Рим 1987. 132 с.
17. Демкович-Добрянський М. Трагедія Другої світової війни. *Віднова*. Мюнхен, 1985. № 3. С. 15–22.
18. Демкович-Добрянський М. Українські здобутки в Римі: що придбав українській католицькій Церкві Верховний архієпископ, Блаженніший кир Йосиф Сліпий-Коберницький, у Римі. Мюнхен. 1971. 21 с.
19. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія: історичні нариси на теми російського імперіалізму. Львів; Краків; Париж. 1993. 254 с.
20. Демкович-Добрянський М. [Рецензія] Werschler, Iwo Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołowko, życie i działalność, Warszawa, 1984. *Віднова*. 1986. № 4. С. 4–8.
21. Добрянський М. Асоціація проти Інституту: що означає виступ Асоціації незалежних советознавців проти української співпраці з Інститутом для вивчення ССРСР. Мюнхен, 1956. 54 с.
22. Добрянський М. Бабин Яр. *Український самостійник*. 1968. № 12. С. 2–9.
23. Добрянський М. Героїчна боротьба єврейського народу Ізраїля за своє право на існування. *Українські вісті*. 1967. № 25. С. 1, 4.
24. Добрянський М. Право єврейського народу на власну батьківщину. *Вісник Українського національно-демократичного об'єднання*. 1973. № 4. С. 11–12.
25. Добрянський М. Розмова на єврейські теми. *Листи до приятелів*. 1959. № 1. С. 9–12.
26. Добрянський М. Україна і Польща. *Дзвони*. 1935. № 5. С. 226–232.
27. Добрянський М. Чи був у Львові цей погром? *Наш голос*. 1989. № 1. С. 14–20.
28. Добрянський М. Чому я читаю єврейську історію. *Листи до приятелів*. 1959. № 3. С. 5–8.
29. Добрянський М. Хто і коли хрестив Русь-Україну. *Наш голос*. 1979. № 7. С. 8–12.
30. Клепсидра. Михайло Демкович-Добрянський. *Свобода*. 2003. 7 березня. С. 31.
31. Кравець Д. Архів Михайла Демковича-Добрянського у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. *Записки ЛННБ України ім. В. Стефаника*. 2017. № 9. С. 35–44.
32. Кравець Р. Помер Михайло Демкович-Добрянський. *Свобода*. 2003. 7 березня. С. 30.
33. Лободовський Ю. Похвала глупоті. *Проблеми. Журнал національно-державної думки*. 1947. № 2. С. 4.
34. Магочій П.-Р. Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород, 2018. 340 с.
35. Полоницький М. Польсько-українська дискусія з перспективи Лондону. *Проблеми. Журнал національно-державної думки*. 1948. № 1–2. С. 30.
36. Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник. Київ, 2013. 344 с.
37. Сидоренко Н. Михайло Демкович-Добрянський. *Українська журналістика в іменах*. 1997. № 4. С. 69–70.
38. Химка І.-П. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті. Київ, 2019. 384 с.
39. Шультейстер Ю. Відповідь «землякові». *Вільна Україна*. 1989. 13 липня. С. 4.
40. Rusiny, Ukraińcy czy Małorosy? Rozmowa Antoniego Hermaszewskiego z Michałem Dobriańskim. *Tydzień Polski*. 1978. 14 listop. S. 6.
41. Śp. Antoni Hermaszewski. *Biesiada Krzemieniecka*. Londyn, 1985. Zeszyt 2. S. 106.
42. Stępień S. Życie polityczne Galicji a metropolita Szeptycki (na marginesie pracy Mychajly Demkowycza-Dobrianskiego, Potocki i Bobżyński Cisarski namistnyku Halyczyny 1903–1913, Rzym 1987, Wydania Ukrainского Katolickogo Uniwersytetu św. Klymenta Papuy, ss. 132). *Biuletyn informacyjny (Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyslu)*. 1996. № 2. S. 220–234.

References

1. Baran S. Lipshe pizno yak nikoly. Sto lit ukrainsko-polskykh vzaiemyn v Halychyni. *Problemy. Zhurnal natsionalno-derzhavnoi dumky*. 1947. № 2. S. 10.
2. Baranovskyi R. Mykhailovi Demkovychu-Dobrianskomu – 95 rokiv. *Svoboda*. 2000. 3 lyst. S. 9.
3. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka (Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka). F. 298. Spr. «Ievrei v Ukraini 14-18 st.» Rukopys monohrafii M. Dobrianskoho». 232 ark.
4. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty vid riznykh orhanizatsii i ustanov. Instytut Wschodni «Reduta». 1 ark.
5. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Dobrianskoho do M. Dymyda (o.)». 5 ark.
6. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty do riznykh ustanov i orhanizatsii. «Zeszyty Historyczne». 2 ark.
7. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho. Ye. Iranek-Osmetskyi». 1 ark.
8. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Dopovidi i rukopysy statei M. Demkovycha-Dobrianskoho». 29 ark.
9. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty do M. Demkovycha-Dobrianskoho. Ye. Hedroits». 1 ark.
10. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Ukrainsko-Polske tovarystvo». 8 ark.
11. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Chuzhi lysty». 33 ark.
12. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho do S. Vytvytskoho». 23 ark.
13. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho do S. Barana». 12 ark.
14. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Rukopys rozmovy z B. Nahailom». 14 akr.

15. Hud B. Z istorii etnosotsialnykh konfliktiv. Ukraintsi y poliaky na Naddnyprianshchyni, Volyni y u Skhidnii Halychyni v XIX – pershii polovyni XX st. Kharkiv, 2018. 482 s.
16. Demkovych-Dobrianskyi M. Pototskyi i Bobzhynskyi, tsarski namisnyky Halychyny 1903–1913. Rym 1987. 132 s.
17. Demkovych-Dobrianskyi M. Trahediiia Druhoi svitovoi viiny. *Vidnova*. Miunkhen, 1985. № 3. S. 15–22.
18. Demkovych-Dobrianskyi M. Ukrainski zdobutky v Rymi: shcho prydbav ukrainskii katolytskii Tserkvi Verkhovnyi arkhiepyskop, Blazhennishyi kyr Yosyf Slipyi-Kobernytskyi, u Rymi. Miunkhen. 1971. 21 s.
19. Demkovych-Dobrianskyi M. Ukraina i Rosiia: istorychni narysy na temy rosiiskoho imperializmu. Lviv; Krakiv; Paryzh. 1993. 254 s.
20. Demkovych-Dobrianskyi M. [Retsenziia] Werschler, Iwo Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko, życie i działalność, Warszawa, 1984. *Vidnova*. 1986. № 4. S. 4–8.
21. Dobrianskyi M. Asotsiiatsiia proty Instytutu: shcho oznachaie vystup Asotsiiatsiï nezaleznykh sovietoznavtsiv proty ukrainskoi spivpratsi z Instytutom dla vyvchennia SSSR. Miunkhen, 1956. 54 s.
22. Dobrianskyi M. Babyn Yar. *Ukrainskyi samostiinyk*. 1968. № 12. S. 2–9.
23. Dobrianskyi M. Heroichna borotba yevreiskoho narodu Izrailia za svoje pravo na isnuvannia. *Ukrainski visti*. 1967. № 25. S. 1, 4.
24. Dobrianskyi M. Pravo yevreiskoho narodu na vlasnu batkivshchynu. *Visnyk Ukrainskoho natsionalno-demokratychnoho obiednannia*. 1973. № 4. S. 11–12.
25. Dobrianskyi M. Rozмова na yevreiski temy. *Lysty do pryiateliv*. 1959. № 1. S. 9–12.
26. Dobrianskyi M. Ukraina i Polshcha. *Dzvony*. 1935. № 5. S. 226–232.
27. Dobrianskyi M. Chy buv u Lvovi tsei pohrom? *Nash holos*. 1989. № 1. S. 14–20.
28. Dobrianskyi M. Chomu ya chytaiu yevreisku istoriiu. *Lysty do pryiateliv*. 1959. № 3. S. 5–8.
29. Dobrianskyi M. Khto i koly khrestyv Rus-Ukrainu. *Nash holos*. 1979. № 7. S. 8–12.
30. Klepsydra. Mykhailo Demkovych-Dobrianskyi. *Svoboda*. 2003. 7 bereznia. S. 31.
31. Kravets D. Arkhiv Mykhaila Demkovycha-Dobrianskoho u fondakh viddilu rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy im. V. Stefanyka. *Zapysky LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka*. 2017. № 9. S. 35–44.
32. Kravets R. Pomer Mykhailo Demkovych-Dobrianskyi. *Svoboda*. 2003. 7 bereznia. S. 30.
33. Lobodovskyi Yu. Pokhvata hlupoti. *Problemy. Zhurnal natsionalno-derzhavnoi dumky*. 1947. № 2. S. 4.
34. Mahochii P.-R. Yevrei ta ukraintsi: tysiacholittia spivisnuvannia. Uzhhorod, 2018. 340 s.
35. Polonytskyi M. Polsko-ukrainska dyskusiiia z perspektyvy Londonu. *Problemy. Zhurnal natsionalno-derzhavnoi dumky*. 1948. № 1–2. S. 30.
36. Portnov A. Istorii dlia domashnoho vzhytku. Esei pro polsko-rosiisko-ukrainskyi trykutnyk. Kyiv, 2013. 344 s.
37. Sydorenko N. Mykhailo Demkovych-Dobrianskyi. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh*. 1997. № 4. S. 69–70.
38. Khymka I.-P. Ukrainsko-yevreiski vzaiemny: vid istorii do pamiaty. Kyiv, 2019. 384 s.
39. Shulmeister Yu. Vidpovid «zemliakovi». *Vilna Ukraina*. 1989. 13 lyp. S. 4.
40. Rusiny, Ukraińcy czy Małorosy? Rozmowa Antoniego Hermaszewskiego z Michałem Dobriańskim. *Tydzień Polski*. 1978. 14 listop. S. 6.
41. Śp. Antoni Hermaszewski. *Biesiada Krzemieniecka*. Londyn, 1985. Zeszyt 2. S. 106.
42. Stępień S. Życie polityczne Galicji a metropolita Szeptycki (na marginesie pracy Mychajly Demkowycza-Dobrianskiego, Potocki i Bobżyński Cisarski namistnyky Halyczyny 1903–1913, Rzym 1987, Wydania Ukrainskoho Katolyckoho Uniwersytetu św. Klymenta Papy, ss. 132). *Biuletyn informacyjny (Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu)*. 1996. № 2. S. 220–234.